

ماوه یهک له مه و بهر نه نوهری سولتانی له مالپه پری
 هه لویتسدا کورته و تاریکی سه بارهت به شیعریکی
 «بیتووشی» بلاو کردۆته وه که هیندیکی راستکردنه وه و
 پروونکردنه وهی پیویسته؛ هه ر بۆیه نه م کورته و تاره ی
 من، نه و نه رکه وه نه ستۆ ده گری. سه ره تا ده قی و تاره که ی
 نه نوهر سولتانی دینمه وه، دوایه پروونکردنه وه کانی خۆم.

ده قی و تاره که ی نه نوهر سولتانی

هه ینی ۲۰۱۷/۲/۳

هه موومان نه م دوو تاکه شیعه ری (نالی) مان بیستووه
 که (حه سه ن زیبه ک) یش به تاواز گوتوویه تی و
 کردوویه تیبه ناوبری چه ند گۆرانیه کی خۆی:

"مانگی یه کشه و بۆیه دایم زیاد نه کا و نه شنیتته وه

تا جوانیه خۆی وه کو پرووی تو برانیتته وه

تا ده گاته چواردهمین شه و، تیده گا ناگا به تو

جا له پاشا ورده ورده که م نه کا و نه شکیتته وه"

به لام و اهه یه که متر که سیکه مان بزانیته شیعه که ی نالی
 وه رگپراوی ده قاوده قی شیعه ریکی فارسی شاعیریکی
 کورده. فه رموون نه وه شیعه فارسییه که:

"هرشب مه نو سوی فزونی تازد

تا همچو جمال تو، جمالی سازد

در چاردهم شب چو به خود پردازد،

چون نیست چو روی تو، ز خود بگدازد"

شاعیری شیعه که، "عه للامه مه لا عه بدوللا
 به بیتووشی" یه که به گویره ی کتیبی "مشاهیر کرد" ی بابا
 مه ردۆخ روحانی (به رگی ۱، ل ۲۷۶ تا ۲۸۴)، له
 نیوان سالانی ۱۱۴۰ تا ۱۲۲۱ ی کۆچی مانگی
 (به رانبه ر به ۱۷۲۷ تا ۱۸۰۶ ی زایینی) دا ژیاوه.
 نه گه ر قه بوولمان بیته که مه لا (خدری نالی) ش له نیوان
 سالانی ۱۲۱۰ (یان ۱۲) و ۱۲۶۶ ی کۆچی به رانبه ر به

چوارینه یه ک و چوار شاعیر

محمد مه دته مین شاسه نه م
 (بۆکان)

تا جوانی خۆی وهک پرووی تو برازیتیتوه
تا دهگاته چاردههم شهو، تیدهگا ناگا به تو
جا له داخا، وردهورده کم نهکا و نهتویتوه
(نالەشکینه، ل. ۲۴۰)

که له گهڵ دهقی تو مارکراوی نهوهر سولتانی دا
هیندیک جیاوازی ههیه.

۲- نهوهر سولتانی، ئەم شیعره کوردیییه به شیعری
«نالی» داناوه، بهلام ئەم شیعره له دیوانی «نالی» دا نییه
و له دیوانی «که مالی» (عهلی باپیرناغا) دایه، که له گهڵ
دهقی شیعره که له گۆرانیییه کهی حهسن زبیره کدا جیاوازی
ههیه؛ له دیوانی که مالی دا شیعره که بهم شیبهیه هاتوه:

مانگی نوێ بۆیه ههموو شهو زیاد نهکا و نهشیتتهوه
تا جه مالی هه روهک پرووی تو برازیتیتوه
کاتی بوو به چاردههم شهو، تی نهکا نابێ به پرووت
جا له داخا وردهورده کم نهکا و نهتویتوه
(بروانه دیوانی که مالی، ل. ۱۹۵)

۳- نهوهر سولتانی له پرووی کتیبی «تاریخ مشاهیر
کرد» ی بابامهردۆخهوه، شیعره فارسییه کهی، به شیعری
بیتووشی داناوه، بهلام له کتیبی «البیتووشی» نووسراوه
مامۆستا شیخ محهمهه دا له باره ی ئەم شیعره وه
نووسراوه:

«... و منها قوله فی تفضیل وجه المدوح علی البدر
فی قصیدته التي مدح بها سليمان بك الشاوي و
ستأتي فیما بعد:

قد کاد یحکی البدر غره وجهه
فلذا اکتسی ثوب الخجاله و الضنی
ثم انتهى فکانه ما مکننا
أوماتری فیه انخناسا وانحننا

یعنی یحاول القمر من أول الشهر الی لیلة البدر أن
یحسن نفسه ویقربها من جمال المدوح، وعندما یری
نفسه لیلة البدر لا یشبهه تماما، یخجل و یحاول اخفاء
نفسه وراء الستار عن أعین الناظرین و یخنس لیلة
فلیله ثم ینحني ظهره غما و أسفا حتی یمحی تماما.
و یدو لی أن هذا المعنی مبتکر لم یسبقه إلیه أحد
غیر أنه یوجد بیتان باللغة الفارسیة یقریان من هذا
المعنی، و هما:

هر شب مه نو سوی فزونی تازد
در چاردهم شب چو به خود پردازد
تا همچو قمر جمال تو جمالی سازد

عهلی کهمال باپیراغا (که مالی)

۱۷۹۵ تا ۱۸۵۰ ی زایینیدا ژبا بیت، ده بی نالی له
سالی مردنی بهیتووشیدا ۴ یان ۶ سالان بوو بیت. بهم
پیشه، نهگه ر "توارد" ی نهده بی نه بیت، نالی ناوه روکی
شیعره کهی خۆی له بهیتووشی وهرگرتوه.

من شیعره کهی بهیتووشیم له هه مان کتیبی (مشاهیر
کرد) دا بهرچاو کهوت.

هه ره له و شویتنه شدا، بابا مهردۆخ روحانی تاکیک
شیعری کوردیی "بهیتووشی" بو تو مار کردوین:

"له دیباچه کیتابی حوسنی عالم، هه ره رهق لادهم،
دهبینم مه بهسی و هسفت له هه ره فسل و له هه ره بابێ"
نازانم ناوی بهیتووشی له میژووی شیعری کوردیدا
هاتوه، یان که سیکی وهک مامۆستا محهمهه عهلی
قه ره داغی له پشکنینی که شکۆل و به یازه کاندای
روویه پرووی کاره کانی دیکه ی نه و زاته بوته وه، یان نا؟
بهلام هه ره نه و دوو نمونه ییه ی سه ره وه به سن بو نه وه ی
بهیتووشی به شاعیر بناسین و هه ولێ دۆزینه وه ی
شویتنه واره کانی دیکه ی بدهین.

پروونکردنه وهکان:

پتیبسته چهند بابه تیک بو پروونکردنه وه ی ئەم باسه
بیتمه وه:

۱- شیعره که به دهنگی حهسن زبیره که بهم شیبهیه به:
مانگی یهکشه و بۆیه دایم زیاد نهکا و نهشیتتهوه

چون نیست چو روی تو، ز خود بگدازد

و لا تعرف صاحب هذين البيتين، و هل تعاصر الشعراء أم تقدم أحدهما على الآخر؟ و من المتقدم؟ هذا ما لا نعرفه، ولكنه كثيرا ما يعرض المعنى للشاعر فينظمه ولا يمر بخاطره وقت نظمه أنه مسبوق به...»

واته: یه کیتک له شیعره کانی بیتووشی، شیعریکه که له ویتدا روخساری په سندراوه کهی خوئی له مانگ به سه رتر زانیوه؛ ته ویش له قه سیده کهدا که ستایشی "سلیمان به گی شای" دهکا و تیتدا دهلی:

"مانگ" هر له سه رته تای مانگه وه هه تا شهوی به در (پروونی مانگ) تیده کوشی خوئی وهک رووی تو برازینیته وه و خوئی له روخساری په سندکراو نزدیک بکاته وه، کاتیک له شهوی به دردا خوئی ده بینیته وه که به ته وای له و ناچن، شهرمه زار ده بی و تیده کوشی خوئی له چاوی بینهران بشاریته وه و شهو له گه ل شهو کهم دهکا و له بهر خه م و په ژاره، پشتی کوور ده بی و به ته وای ده فو ته و تیتدا ده چی.

پیموایه ته م و اتایه تازه یه و تا ئیستا بیجگه له و، که سی دیکه ته م و اتایه ی نه هینا وه ته وه، نه گه چی دوو بهیت به زمانی فارسی هه یه که له م و اتایه وه بریکه نریکه:

هر شب مه نو سوی فزونی تازد

در چاردهم شب چو به خود پردازد

تا همچو قمر جمال تو جمالی سازد

چون نیست چو روی تو، ز خود بگدازد

ئیمه خاوه نی ته م دوو بهیته نانسین، ناشرانین ناخو ته م دوو شاعیره (واته بیتووشی و خاوه نی ته م دوو بهیته فارسییه) هاوچرخ بوون، یان یه کیان وه پیش ته وی دیکه که و تووه؟ کامه شیان وه پیش که و تووه کهن؟ ئیمه ته مانه نازانین، به لام زور وا هه یه و اتایه ک دیته خه یالی شاعیریکه وه و ده به زینیته وه و له کاتی هوندنه و هیدا بیر له وه ناکاته وه که ناخو پیشتر ته م و اتایه گوتراوه، یان نا...؟

* * *

به پیتی ته م و تانه ی ماموستا خال، شاعیری ته م شیعره، بیتووشی نییه، به لکو شاعیریکه فارسی نه ناسراوه؛ به خوشییه وه به هوی دوستی به ریزمه وه حه سه ن مه زلوم، شاعیری ته م چوارینه فارسییه م ناسی و به خوینهرانی خوشه و یستیشی ده ناسیتم.

ته م چوارینه یه، هی شاعیریکه نه ناسراوی فارسه به ناوی «ثاقا موقیم سمنانی»؛ چوارینه که له که شکوئیکدایه به ناوی «جواهر الخیال» که بریتیه له چوارینه ی نزدیک به چوارسه د شاعیر. کوکه ره وه ی ته م که شکوئه «محهمه د سالح ره زه وی» یه که به «صدر الممالک» ناسراوو؛ ته م که سایه تیه که خوئی شاعیر و نووسه ر بووه، له سالی ۱۰۹۰ کوچی مانگی، مالا وایی له دنیا کردوه. له مه شهه د «فیرگه ی سالحیه» ی ساز کردوه که ئیستا که به فیرگه ی «نه وواب» ناسراوه. کتیبیکیشی به ناوی «دقائق الخیال» کو کردو ته وه (هه مان «جواهر الخیال» ی هه لگری چوارینه کان). خاوه نی کتیبی «الذریعه»، کتیبی «لطائف الخیال» یش به به ره مه ی ته و ده زانی.

له رووی که شکوئی «جواهر الخیال (۱)» ه وه ته وه نده مان لی روون ده بیته وه که ثاقا موقیم له شاعیرانی سه ده ی یازده ی کوچی، یان پیشتره؛ ئیتر له باره ی ژبانامه ی «موقیم» ه وه شتیکی دیکه م وه چنگ نه که وت.

چوارینه فارسییه که له که شکوئه که دا به م شیوه یه نووسراوه ته وه:

هر شب مه نورو به فزونی تازد

در چاردهم شب چو به خود پردازد

خواهد چو جمال تو جمالی سازد

ببند که چو تو نیست، ز غم بگدازد

که هه م له کتیبی «البیتوشی» و هه م له کتیبی «تاریخ مشاهیر کرد» و هه م له وتاره که ی ته نوهر سولتانی دا به جوړیکه تر یادداشت کراوه.

که شکوئه که بیجگه له م چوارینه یه، شیعریکه تری (ثاقا موقیمی) تیتدا نییه.

هر ته م چوارینه یه له جزمی شه شه م، به شی هه شته می کتیبی «زینة المجالس» ی «مجدالدین محمد بن حسین طهرانی» ناسراو به «مه جدی» دا هاتووه، به بی ته وه ی ناوی شاعیره که ی باس کرابی. له گه رانم به نیو مالپه ره کانداناسنامه ی دوو نوسخه ی ده ستنوسی ته م کتیبه م وه گیر که وت که یه کیان ریکه وتی نووسینه وه که ی، ۱۶ ی شه عبانی ۱۰۸۸ ی کوچی مانگییه، ریکه وتی نوسخه که ی دیکه ش، ۲۵ ی جه مادی دووه می سالی ۱۲۷۴ ی کوچی مانگییه.

* * *

گر نفس مطیع گشت، این نشوی
اید چو به راه مار می باید گشت

سهرچاوه‌کان:

۱- البیتوشی، محمد الخال، مطبعة المعارف، بغداد، ۱۳۷۷هـ.

۲- دیوانی که مالی، ناماده کردن و ساغکردنه‌وی که مال عدلی
باپیر؛ پیداجوونه‌وی شکور مسته‌فا؛ ۱۹۸۶.

۳- تاریخ مشاهیر کرد، بابامردوخ روحانی، جلد اول، چاپ
سوم، تهران، سروش، ۱۳۸۲.

۴- تازی «ترانه‌های دردانه (معرفی برخی از رباعی سرایان
گمنام)»، نووسر: دکتور محمده‌دهواد شهریعت و مؤزگان
زهمانی؛ گوڤاری زمان و نه‌دهبیاتی فارسی، زانستگای نازادی
نیسلامی، به‌شی فه‌سا، سالی دووم، ژماره ۳، هاوینی ۱۳۹۰.

۵- ناله‌شکینه، سهرجه‌می گۆزانیسه‌کانی حه‌سن زیره‌ک،
ناماده‌کردنی قادر نه‌سیری نیا، سنه، نه‌شری نانا و شه‌میم، چاپی
سییهم، ۱۳۹۴.

۶- ده‌قی وتاره‌کمی نه‌نوه‌ر سولتانی له‌م مالپه‌ره‌وه‌رگیراوه:

www.helwist.com/Nuseran/Enwer Sol-tani/2017/Yaddasht 1.htm

۷- مالپه‌ری «ناقتاب نانالین»، بۆ به‌سه‌ره‌اتی (محمد صالح
رضوی)، کۆکه‌ره‌وه‌ی که‌شکۆلی «جواهر الخیال»؛ به‌م نادره‌سه:

<http://www.aftabir.com/lifestyle/view/65081/%D8%A7%D9%85%DB%8C%D8%B1-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%B5%D8%A7%D9%84%D8%AD-%D8%B1%D8%B6%D9%88%DB%8C-%D8%B5%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D8%A7%D9%84%DA%A9>

۸- مالپه‌ری «جستجو در کتب خطی»، بۆ پیناسه‌ی کتیبی
«زینة المجالس»؛ به‌م نادره‌سه:

<http://manuscript.um.ac.ir/moreinfo-285-pg-1.html>

۹- مالپه‌ری «ویکی نوشته»، بۆ ده‌قی به‌شیک له‌ کتیبی
«زینة المجالس»؛ به‌م نادره‌سه:

<https://fa.wikisource.org/wiki/%D8%B2%DB%8C%D9%86%D8%AA%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%84%D8%B3>

له‌م به‌راوردکردنه‌وه تیده‌گه‌ین که بابامه‌ردوخ و له
رووی نه‌ویشسه‌وه نه‌نوه‌ر سولتانی، نه‌م چوارینه
فارسییه‌یان وه‌پال بیتووشی داوه؛ بابامه‌ردوخ بوخۆی
شيعره‌کە‌ی له‌ کتیبه‌کە‌ی (خال)ه‌وه هیناوه، به‌لام
سه‌رنجی نه‌وه‌ی نه‌داوه که له‌ کتیبه‌کە‌ی (خال)دا نه‌م
شيعره به‌ شيعری بیتووشی نه‌زاندراره؛ نه‌وه‌تا
بابامه‌ردوخ ده‌لی: «دانشمند معاصر شیخ محمد خال
سلیمانیه‌ای، کتاب جامع و پر ارزشی را درباره زندگی
ملا عبدالله بیتوشی نوشته است به نام (البیتوشی)، که
در بغداد به‌سال ۱۳۷۷هـ به چاپ رسیده و در آن
قسمتی از اشعار و همچنین آثار منشوری از علامه
بیتوشی ذکر کرده که مأخذ استفاده‌ء ما در نوشتن
قسمتی از این بیوگرافی، کتاب مذکور است و اینک
قطعات دیگری از اشعار بیتوشی که در آن کتاب موجود
است...» و له‌لاپه‌ره ۲۹۲ی به‌رگی یه‌که‌می کتیبی
(تاریخ مشاهیر کرد)دا شيعره فارسییه‌کە‌ی هیناوه.

به‌م پییه، شيعره فارسییه‌کە‌ی ئاقا موقیم سمنانی
(سه‌ده‌ی یازده، یان پیشتری کۆچی مانگی)، سه‌رچاوه‌ی
شيعره عه‌ره‌بییه‌کە‌ی بیتووشیه (کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی
دوازده و سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی سیتزده‌ی کۆچی مانگی)،
که له‌ نیوان قه‌سیده‌یه‌کدا هیناویه‌تی؛ نییدی نازانین
«که‌مالی» (سه‌ده‌ی چارده‌ی کۆچی مانگی)، نه‌م چوارینه
کوردییه‌ی له‌ رووی شيعره عه‌ره‌بییه‌کە‌ی بیتووشیه‌وه
وه‌رگپراوه‌ته‌وه سه‌ر زمانی کوردی، یان له‌ رووی چوارینه
فارسییه‌کە‌وه؛ که نه‌گه‌ری یه‌که‌میان (واته له‌ رووی
عه‌ره‌بییه‌کە‌وه) زیاتر ریتی تیده‌چن. هه‌رچه‌نده له‌ دیوانی
(که‌مالی)دا ئامازه به‌ وه‌رگپراوی پیشتری شيعره‌که
نه‌کراوه؛ بیجگه له‌م چوارینه وه‌رگپراوه، له‌ دیوانی
که‌مالی دا زۆر شيعری دیکه‌ش هه‌یه که وه‌رگپراون،
به‌لام ئامازه‌ی پین نه‌کراوه.

تیکرای شيعره عه‌ره‌بییه‌کە‌ی بیتووشی له‌ لاپه‌ره ۱۴۱
هه‌تا ۱۴۵ی کتیبی «البیتوشی» شیخ محمده‌ خال دا
هاتوه که ۳۱ به‌یته.

په‌راویز:

۱- بۆ ناگاداری خوینهران نه‌وه‌ش بلیم که له‌م که‌شکۆله‌دا
چوارینه‌یه‌کی شاعیریک هاتوه به‌ ناوی «ملا محمد علی
مه‌بابادی»؛

عالم همه سوز؛ نار می باید گشت
باشد همه گر شرار می باید گشت